

Kritische denkvaardigheden

Een praktische handreiking voor het mbo

Voorwoord

Grote veranderingen in onze samenleving. Het laatste nieuws altijd binnen handbereik via social media. Gebeurtenissen die discussies oproepen: nationaal, internationaal maar ook gewoon naast de deur, in de wijk. Hoe gaan jongeren om met de turbulentie van deze tijd en de soms tegenstrijdige waarheden? Hoe maken ze hun afwegingen in keuzes voor hun toekomst, binnen onze maatschappij en op de arbeidsmarkt? En hoe vinden ze hun eigen antwoorden op hun levensvragen en op thema's van deze tijd, zoals polarisatie en discriminatie? Jongeren worden gevormd op straat, bij het uitgaan, op sportclubs, in hun familie, bij hun vriendenkring. En meer dan ooit wordt een appel gedaan op hun kritisch denkvermogen. Daarbij gaat het expliciet niet om 'wat' ze denken, maar om 'hoe' zij denken. Het ontwikkelen van dat kritisch denkvermogen, daarin speelt het onderwijs, en meer specifiek u als docent, een belangrijke rol.

In het mbo leidt u studenten op voor hun toekomstig beroep, voor deelname aan onze samenleving en voor een leven lang leren. In de burgerschapslessen, maar ook in opleidingsgebonden lessen wordt aandacht gegeven aan kritische denkvaardigheden. Vaak bewust, soms onbewust. Uit gesprekken over dit onderwerp merken we dat u behoefte heeft aan kennisdeling.

Daarom hebben het Expertisecentrum beroepsonderwijs (ecbo) en CINOP Advies in opdracht van de MBO Raad de Handreiking kritische denkvaardigheden mbo ontwikkeld. Deze handreiking heeft tot doel u, uw onderwijsteams en scholen te ondersteunen en te prikkelen om bewust en gericht aan de slag te gaan met het trainen van kritische denkvaardigheden.

De handreiking bestaat uit een theoretische inleiding en praktijkvoorbeelden van scholen en organisaties die met scholen samenwerken. Ik nodig u uit ze te gebruiken als aangrijppunt om met elkaar het kritisch denkvermogen van jongeren in het mbo te prikkelen en verder te ontwikkelen.

U bent aan zet!

Ton Heerts, voorzitter MBO Raad

De Handreiking kritische denkvaardigheden bestaat niet alleen uit 'papier'. Op www.burgerschapmbo.nl, de website van het netwerk Burgerschap, vindt u onder meer uitgebreidere versies van de voorbeelden uit de brochure, andere voorbeelden en filmpjes die u kunt gebruiken. Vanaf 14 oktober beschikbaar!

Inhoud

Inleiding 5

Kritisch denken: belang en begripsbepaling 6

Handvat 1 Kritisch denken: informatie beoordelen 12

Handvat 2 Kritisch denken: een ander perspectief nemen 17

Handvat 3 Kritisch denken: reflecteren op eigen denken 21

Handvat 4 Onderwijsaandacht kritisch denken: didactische aanpakken 26

Handvat 5 Onderwijsaandacht kritisch denken: pedagogisch klimaat 31

Handvat 6 Onderwijsaandacht kritisch denken: visie en beleid 38

Geraadpleegde bronnen 45

Colofon 46

Inleiding

In april 2015 informeerden minister Bussemaker en staatssecretaris Dekker van OCW de Tweede Kamer over de versterking van het burgerschapsonderwijs. In hun brief kreeg kritisch denken in het mbo specifieke aandacht. Kritisch denken, zo schreven de bewindspersonen, is belangrijk om studenten voor te bereiden op actieve deelname aan de samenleving en de beroepspraktijk. Daarnaast is kritisch denken van belang om een dialoog te voeren over complexe en gevoelige onderwerpen. Om die dialoog zorgvuldig te voeren zijn kennis (bijvoorbeeld over grondrechten) en inzicht (in eigen normen en waarden en die van anderen) nodig. Kritische denkvaardigheden zijn hierbij van cruciaal belang. In dialogen, maar ook daarbuiten, moeten studenten in staat zijn om zich op een kritische manier een evenwichtig oordeel te vormen. Vaardigheden om tot zo'n oordeel te komen, zijn onder meer informatie op waarde schatten, het perspectief van een ander innemen en het nadenken over eigen opvattingen, beslissingen en handelingen.

Sinds 1 augustus 2016 zijn kritische denkvaardigheden toegevoegd aan het Examen- en kwalificatiebesluit beroepsopleidingen (EKB). Met deze wetswijziging wordt het belang van kritische denkvaardigheden benadrukt. Hoewel kritisch denken in het mbo niet nieuw is – het wordt al op veel verschillende manieren in het onderwijs geoefend en gestimuleerd – wordt nu verwacht dat hier meer en expliciete aandacht aan wordt gegeven. Het EKB benoemt hierbij drie aspecten:

- Informatie(bronnen) op waarde weten te schatten; daarbij het onderscheid kunnen maken tussen argumenten, beweringen, feiten en aannames.
- Het perspectief van een ander kunnen innemen.
- Kunnen nadenken over hoe eigen opvattingen, beslissingen en handelingen tot stand komen.

Leeswijzer

Deze handreiking is bedoeld om docenten en andere medewerkers van mbo-scholen te inspireren en te informeren over hoe zij studenten expliciet kunnen prikkelen én uitdagen om meer en gericht kritisch te denken. Als eerste komt het belang van kritisch denken aan bod en wordt de definitie van kritisch denken toegelicht. Daarna volgen zes handvatten, waarin beschreven is hoe de bovengenoemde aspecten van kritisch denken onderwijsaandacht kunnen krijgen en hoe mbo-scholen hiervoor de juiste randvoorwaarden kunnen creëren. In deze handvatten staan praktijkvoorbeelden van mbo-scholen en van organisaties die samenwerken met mbo-scholen.

Kritisch denken: belang en begripsbepaling

Kritisch denken is een belangrijke vaardigheid op de arbeidsmarkt, in de samenleving en voor de persoonlijke ontwikkeling van jongeren. Kritische denkvaardigheden zijn tegenwoordig – onder meer als gevolg van ontwikkelingen in de maatschappij en op de arbeidsmarkt – misschien nog wel belangrijker dan vroeger. In de maatschappij wordt van burgers een grote zelfredzaamheid verwacht. Op steeds meer terreinen moeten mensen alles zelf organiseren en zelf problemen oplossen. Verder komt door de technologisering een grotere hoeveelheid (digitale) informatie op mensen af, die zij zelf kritisch tegen het licht moeten houden. Omdat van oudsher vertrouwde autoriteiten – zoals de kerk, artsen en politieke partijen – niet langer vanzelfsprekend worden gevolgd, zijn burgers meer aangewezen op hun eigen mening: wat is de juiste keuze, welke informatie is geschikt en betrouwbaar, wat vind ik van meningen op Twitter en andere sociale media? Ook wordt verwacht dat burgers zelf belangrijke keuzes kunnen maken, bijvoorbeeld op het gebied van gezondheidszorg, verzekeringen en energie.

Ook de veranderende arbeidsmarkt vraagt om kritische denkvaardigheden. Dit geldt in alle sectoren en binnen alle opleidingen. Routinematig werk verdwijnt, waardoor de arbeidsmarkt verandert. Daarom moeten werknemers zichzelf met hulp van kritisch denken, probleemoplossend vermogen en creativiteit kunnen heroriënteren op hun mogelijkheden en kansen op de veranderende arbeidsmarkt.

Bovendien is er een nauwe samenhang tussen kritisch denken en andere 21ste-eeuwse vaardigheden, zoals mediawijsheid, communicatie en leren leren. Niet alleen kritisch denken is belangrijk, maar ook de vaardigheden die hiermee samenhangen (zowel in het dagelijks leven als in het onderwijs).

Al deze ontwikkelingen vragen meer en (soms) andere aandacht voor de ontwikkeling van kritische denkvaardigheden binnen de beroepsopleidingen van het mbo. Hierbij is een belangrijke rol weggelegd voor de docent. Deze schrijft niet voor, maar stimuleert studenten om kritisch na te denken en brengt hen in situaties waarin zij dit kunnen oefenen.

Kritisch denken: niet wat, maar hoe

Kritisch denken gaat niet over ‘wat’ we denken, maar over ‘hoe’ we denken. Het gaat er dus niet om dat iedereen het altijd met elkaar eens is, maar dat studenten – voordat zij oordelen – een vraagstuk van verschillende kanten kunnen bekijken en tot een afgewogen en gefundeerd oordeel kunnen komen. Kritisch denken is dus het proces om te komen tot een grondig, door betrouwbare gegevens onder-

bouwd, oordeel. Zo'n oordeel kan een keuze zijn, maar ook een mening of een oplossing voor een probleem. Het proces van kritisch denken vraagt enerzijds om bepaalde vaardigheden en anderzijds om een bepaalde houding.

Kritisch denken is de houding om te willen redeneren en de vaardigheid om dit goed te kunnen doen.

Houding

Studenten zijn in staat om kritisch te denken als ze de vaardigheden kunnen toepassen om tot een kritisch oordeel te komen. Maar dat is niet genoeg. Het vraagt ook om een kritische houding, moed en doorzettingsvermogen. Een kritische houding ontstaat vanuit de motivatie om ergens langer bij stil te staan, om je ergens in te verdiepen en bereid te zijn om de eigen opvattingen ter discussie te stellen.

.....
De ontwikkeling van kritische denkvaardigheden hangt samen met de ontwikkeling van het brein en de morele ontwikkeling. De meeste mbo-studenten zitten midden in deze ontwikkeling, die vooral tijdens de adolescentie plaatsvindt.

Breinontwikkeling

De hersenen van jongeren ontwikkelen zich nog tot na het twintigste jaar. Tijdens de adolescentie vinden er belangrijke veranderingen plaats in de hersenen. Onder andere in de prefontale cortex. Dankzij de ontwikkeling van het brein worden jongeren steeds beter in abstract denken, krijgen zij meer controle over hun emoties en wordt hun gedrag steeds doelgerichter. Naarmate jongeren ouder worden, zijn ze beter in staat beredeneerde keuzes te maken en die te evalueren. Daarnaast raken de hersenen ook minder gevoelig voor prikkels vanuit de sociale omgeving en zijn zij dus minder gemakkelijk te beïnvloeden door die sociale omgeving. Kortom: de ontwikkeling van de hersenen stelt jongeren steeds beter in staat om kritisch te denken.

Morele ontwikkeling

Bij jongeren vindt een verschuiving plaats van zelfgeoriënteerd denken naar denken in een bredere context van rechtvaardigheid, eerlijkheid en gelijkheid. Volgens Kohlberg zijn er drie stadia van morele ontwikkeling:

- 1** Pre-conventioneel (tot +/- 10 jaar): Moreel denken en handelen wordt aangeleerd. Denken over goed en kwaad wordt gedaan op basis van consequentie: je doet iets niet want dan krijg je straf.
- 2** Conventioneel (tussen 10 en 18 jaar): Het maken van keuzes is gericht op waardering uit de sociale omgeving. Hoe verder in deze fase, hoe onafhankelijker de visie wordt.
- 3** Post-conventioneel (vanaf ongeveer 18 jaar): iemand is in staat om regels en wetten aan te passen, zonder dat de achterliggende moraal geweld aangedaan wordt. Overigens bereikt niet iedereen deze fase.

Met het oog op de diversiteit aan mbo-studenten is het goed dat docenten zich realiseren dat (nog) niet alle studenten de brein- en morele ontwikkeling hebben doorlopen om onafhankelijk kritisch te denken.

Meer lezen?

- Crone, E. (2008). *Het puberende brein*. Uitgeverij: Bert Bakker.
 - <http://bit.ly/ganzenbord-kohlberg>
-

Studenten die een kritische houding hebben, beseffen dat ze niet alles weten ('intellectuele bescheidenheid'). Ze nemen niet alleen hun eigen perspectief mee (geen tunnelvisie). Ze zijn nieuwsgierig naar andere informatie en staan open voor andere meningen of standpunten. Deze studenten waarderen andere perspectieven, meningen en keuzemogelijkheden en kunnen schakelen tussen verschillende zienswijzen. Uiteindelijk vormt de kritisch denkende student een afgewogen mening of hij maakt een keuze. Tegelijkertijd is hij altijd bereid deze mening of keuze ter discussie te stellen.

Moed blijkt als studenten hun mening durven te geven, ook als deze afwijkt van de heersende mening in de klas of als het betekent dat zij het standpunt of de overtuiging van een klasgenoot ter discussie stellen.

Ook doorzettingsvermogen speelt een grote rol: studenten moeten bereid zijn informatie te zoeken die hun eigen mening, keuze of oplossing ondersteunt of juist ontkracht.

Vaardigheid

Kritisch denken vraagt daarnaast om het kunnen toepassen van kritische denkvaardigheden. Studenten moeten de stap kunnen zetten van informatieverwerving naar informatieverwerking. Hierbij speelt de motivatie om kritisch te willen denken, een cruciale rol.

Bij het toepassen van kritische denkvaardigheden moeten studenten in staat zijn om breder, dieper en langer na te denken. Deze houding helpt hen bij het verwerven en verwerken van informatie. Want zonder de motivatie om problemen van een andere kant te bekijken, de eigen mening kritisch tegen het licht te houden en verder te willen kijken, is het verzamelen en interpreteren van informatie niet compleet.

Het proces van kritisch denken bestaat uit vier fases: **verzamelen, beoordelen, analyseren en concluderen.**

- Bij het **verzamelen** van informatie vormen studenten zich een beeld van het onderwerp waarover ze kritisch willen nadenken. Hierbij kunnen ze gebruikmaken van wat ze al weten, aangevuld met nieuwe informatie (waar ze zelf naar op zoek gaan) of informatie die de docent aanreikt. Belangrijk is dat studenten bij het verzamelen van nieuwe informatie verschillende perspectieven en bronnen benutten. In deze fase doen studenten een eerste aanzet tot het begrijpen van de informatie. Is iets niet duidelijk, dan is dit een reden om verder op onderzoek uit te gaan.
- Bij het **beoordelen** wegen studenten de verzamelde informatie op betrouwbaarheid en bruikbaarheid. Hierbij maken ze onderscheid tussen meningen, feiten, aannames en beweringen. In deze fase bepalen ze ook welke bronnen ze wel of niet gaan gebruiken. Daarbij is bewustzijn van het eigen denken belangrijk:

beoordeel ik de informatie objectief en onbevooroordeeld of vanuit een voorin- genomen houding (tunnelvisie)? Vanuit welk perspectief kijk en denk ik? Ook kennis over de informatiebron is van belang: is deze objectief en onafhanke- lijk of spelen ook daar andere belangen mee?

- Bij het **analyseren** plaatsen studenten de losse stukjes informatie in een grotere context:
 - Ze moeten de informatie structureren en groeperen, bijvoorbeeld in voor- en tegenargumenten of deelaspecten van het onderwerp. Hierbij speelt inter- pretatie een belangrijke rol.
 - Bij het leggen van relaties kan ook duidelijk worden dat sommige aspecten van het vraagstuk nog onbeantwoord zijn (check op volledigheid). In dat geval is het zaak dat studenten aanvullende vragen stellen of aanvullende informatie zoeken.
 - Bij de analyse wegen studenten verschillende argumenten tegen elkaar af.
- Bij het **concluderen** gebruiken studenten hun analyse om te komen tot een wel- overwogen en door betrouwbare gegevens onderbouwd oordeel (mening, oplos- sing, keuze). Belangrijk is dat studenten hun conclusies trekken op basis van de gevonden informatie. Ook is het zaak dat zij hun standpunt kunnen verwoorden en kunnen onderbouwen met relevante argumenten. In deze fase moeten stu- denten ook reflecteren op de mogelijke zwakke punten in hun redenering en op de rol van hun eigen ervaring en perspectief. Bij het verwoorden van de conclusie speelt ook mee of studenten rekening kunnen (en willen) houden met andere mensen en hun standpunten.

In het proces van kritisch denken worden deze fases bijna nooit stap voor stap doorlopen. Het proces begint lang niet altijd met het verzamelen van informatie om uiteindelijk met een conclusie te eindigen. Het is ook mogelijk dat iemand met een conclusie of oordeel begint en vanuit daar terug redeneert naar de eerdere fases.

.....

Meer lezen?

Ga voor een uitgebreidere begripsbepaling van het thema 'kritische denk- vaardigheden', inclusief literatuurlijst, naar het achtergronddocument. Dit document is te vinden op de website van het Netwerk burgerschap mbo: www.burgerschapmbo.nl.

.....

Praktijkvoorbeelden

Het stimuleren van kritisch denken gebeurt uiteraard al in het mbo, zo blijkt ook uit de praktijkvoorbeelden in deze brochure en op de website www.burgerschapmbo.nl. Soms is de onderwijsaandacht voor deze vaardigheid vooral impliciet. Docenten blijken dan ook behoefte te hebben aan explicitering, handvatten, voorbeelden en training. Een verzameling van praktijkvoorbeelden kan hierbij helpen. In de handvatten in deze brochure is dan ook een aantal praktijkvoorbeelden te vinden. Deze en tientallen andere voorbeelden zijn (in uitgebreidere vorm) te vinden op www.burgerschapmbo.nl.

Over de handvatten

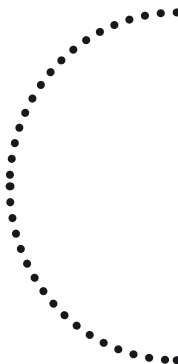
De zes handvatten in deze brochure bevatten praktijkvoorbeelden van didactische werkvormen en praktische tips. Bij het samenstellen van de serie praktijkvoorbeelden is rekening gehouden met de verschillende doelgroepen binnen het mbo en de pedagogisch-didactische keuzes van de school.

De eerste drie handvatten zijn gericht op de aspecten van kritisch denken uit het EKB: informatie beoordelen, ander perspectief nemen en reflecteren op eigen denken. Hierbij zijn praktijkvoorbeelden toegevoegd die passen bij bepaalde elementen van de beroepsopleiding: de beroepscontext, loopbaancontext en burgerschapscontext. Met dit scala aan voorbeelden kunnen mbo-scholen vanuit hun visie op kritisch denken kiezen aan welke verschillende contexten van de beroepsopleiding zij dit willen koppelen. Ook wordt per handvat een voorbeeld gegeven dat toepasbaar is in verschillende contexten.

De andere handvatten gaan over algemene didactische aanpakken, het pedagogisch klimaat en visie en beleid. Hierbij zijn praktijkvoorbeelden toegevoegd die in alle drie contexten (beroep, loopbaan, burgerschap) zijn toe te passen.

.....
Meer informatie over de voorbeelden in deze handvatten is te vinden op www.burgerschapmbo.nl.
.....

Kritisch Denken: Informatie beoordelen

Wat zegt de wet?

Het EKB omschrijft het aspect 'informatie beoordelen' als volgt: informatie(bronnen) op waarde weten te schatten; daarbij het onderscheid kunnen maken tussen argumenten, beweringen, feiten en aannames.

Wil je er als docent voor zorgen dat studenten een mening vormen én onderbouwen, dan is het belangrijk dat zij zich ervan bewust zijn dat ze hiervoor allerlei verschillende bronnen kunnen gebruiken. Van Wikipedia en Facebook tot krantenartikelen en reclamefolders. Hierbij speelt dan ook de vraag hoe je bepaalt of een bron betrouwbaar is.

Je kunt de onderstaande praktijkvoorbeelden en tips gebruiken om studenten te stimuleren hun bronnen te onderzoeken en de verkregen informatie op betrouwbaarheid te beoordelen. Meer informatie over de onderstaande voorbeelden is te vinden op www.burgerschapmbo.nl.

Onderwijsvoorbeeld in de loopbaancontext

De Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs en Bedrijfsleven (SBB) heeft een toolkit ontwikkeld waarin studenten kennismaken met Studie in Cijfers, een informatiebron over specifieke mbo-opleidingen en arbeidsmarktkansen. De docent kan deze toolkit inzetten bij loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) om studenten te stimuleren te onderzoeken welke informatie beschikbaar is over hun opleiding en bijbehorende arbeidsmarktkansen. Belangrijk is dat ze deze informatie vergelijken met informatie die zij ergens anders vandaan hebben. Een voorbeeldstelling is: 'In je voetbalteam heb je gehoord dat je met opleiding X gegarandeerd een baan vindt. Ben je het daarmee eens?'. Studenten gaan vervolgens in Studie in Cijfers na of deze bewering juist is. Hiermee oefenen ze met het onderscheid tussen feiten, beweringen en aannames.

Onderwijsvoorbeeld in de burgerschapscontext

Stichting De frisse blik doet film-, burgerschaps- en mediawijsheidprojecten, die draaien om begrijpend kijken. Mensen zien overal om zich heen beelden: op televisie, op internet, in de krant, in games, et cetera. Deze beelden beïnvloeden onze visie op de wereld. Hoe ontstaan die mediabeelden en wat vertellen zij ons? De frisse blik heeft een drie uur durende workshop ontwikkeld, waarbij trainers samen met studenten en docenten de totstandkoming, rol en betekenis van mediabeelden analyseren. Wat zien we eigenlijk? Hoe wordt dit beïnvloed door de regisseur, de journalist of de cameraman? Hoe kleuren of manipuleren beeldmakers de werkelijkheid? Wat is waar en wat is niet waar?

Onderwijsvoorbeeld in beroepscontext

ROC de Leijgraaf heeft een les ontwikkeld waarin studenten een product van een bedrijf moeten beoordelen. Ze nemen hiervoor een bedrijf onder de loep en beantwoorden vragen als 'Wat is de drijfveer van de ondernemer om duurzaam te ondernemen?', 'Wat doet het bedrijf op de drie P's (planet, people en profit)?' en 'Welke aspecten zou je in je eigen onderneming willen overnemen?' Vervolgens stellen de studenten een lijst op met criteria waaraan een product moet voldoen om in aanmerking te komen voor het predicaat 'duurzaam'. Op basis hiervan besluiten zij welk product het beste voldoet. Ook denken ze na over hoe dit product nog duurzamer kan worden.

Onderwijsvoorbeeld in algemene context

Kritisch Denken B.V. heeft op basis van onderzoek naar het aanleren van kritische denkvaardigheden de methodiek *Kritisch Denken met Rationale* (KDmR) ontwikkeld. Leerdoelen van deze methodiek zijn informatie groepeeren en ordenen, en goed redeneren. Dit wordt gedaan door groepeer- en redeneerschema's te maken. Deze schema's zorgen ook voor visualisatie van de redeningen.

Groepeerschema

Door het maken van groepeerschema's leren studenten om informatie te ordenen op een logische manier, en van meer algemeen naar concreet.

Redeneerschema

Docenten kunnen een redeneerschema inzetten om studenten te leren in een tekst een aantal onderdelen te onderscheiden: een stelling, redenen, bezwaren, weerleggingen en bronnen. Ook leren ze aannames te herkennen en de kwaliteit van de gebruikte bronnen en redeningen te beoordelen. Daarnaast kunnen docenten een redeneerschema inzetten om studenten te leren een eigen stelling te onderbouwen. Dit kan individueel of in een groepje, aan de hand van een stappenplan. Natuurlijk kan de docent de stappen ook apart behandelen en trainen. Het gaat om de volgende stappen:

- ▶ **Stap 1:** Groepeeren; leer informatie goed te ordenen.
- ▶ **Stap 2:** Redeneren; waaruit bestaat een redenering? Welke bronnen zijn te onderscheiden om beweringen te onderbouwen?
- ▶ **Stap 3:** Structureren; maak zo helder mogelijke beweringen.
- ▶ **Stap 4:** Analyseren; leer verborgen aannames te herkennen en te expliciteren.
- ▶ **Stap 5:** Evalueren; leer bronnen te beoordelen op hun kwaliteit en leer redeningen te beoordelen of op hun sterkte dan wel zwakte.

Rationale

Het programma Rationale – te vinden op www.rationaleonline.com – hoort bij de KDmR-methodiek. Studenten kunnen hiermee groepeer- en redeneerschema's maken. Ook bevat het programma specifieke voorbeelden en veel oefeningen.

Toepassing

De docent bedenkt samen met de studenten een leuke stelling. Belangrijk is dat deze stelling niet emotioneel geladen is. Bijvoorbeeld: 'Ik vind een goudvis als huisdier leuk'. Via het digibord vult de docent samen met de klas stap voor stap een redeneerschema in. Welke argumenten kunnen de studenten voor deze stelling bedenken? Waar komen deze argumenten vandaan en hoe betrouwbaar zijn ze? Zit er een impliciete bewering achter de argumenten? Zijn er ook tegenargumenten (en kunnen de studenten deze weerleggen)? Als het redeneerschema helemaal is ingevuld, kunnen de studenten de beweringen wegeen. Het gevisualiseerde redeneren helpt studenten een conclusie te trekken die onderbouwd is met sterke argumenten.

Nog meer voorbeelden?

Ben je op zoek naar andere voorbeelden waarmee je studenten kunt stimuleren om informatie te beoordelen (bijvoorbeeld het debat)? Ga dan naar Handvat 4: Didactische aanpakken of kijk op www.burgerschapmbo.nl.

Succesfactoren

Systematische aandacht voor betrouwbaarheid van informatie

Als docent kun je een les of lessenreeks ontwikkelen, waarbij het beoordelen van de betrouwbaarheid een specifiek leerdoel is. Dit kan onderdeel zijn van een grotere opdracht, zoals het maken van een BPV-opdracht of het voeren van een debat. Door als onderwijsteam bij iedere opdracht dezelfde systematische werkwijze te hanteren kun je heel bewust inzetten op bronbeoordeling. Dit zal een transfer naar meer spontane situaties bevorderen. Voorbeeldvragen voor een systematische werkwijze zijn:

- 1 Is de bron bekend? Bij de bron gaat het niet alleen om de schrijver of producent van de informatie, maar ook om de plek waar de informatie is geplaatst. Is deze broninformatie onbekend, dan is het moeilijk na te gaan of de bron betrouwbare informatie bevat.
- 2 Heeft de bron voldoende kennis van het thema om er uitspraken over te doen?
- 3 Heeft de bron belang bij een bepaalde uitspraak?
- 4 Zijn er andere bronnen die hetzelfde beweren?
- 5 Zijn er bronnen die andere (tegengestelde) informatie geven?
- 6 Als de bron informatie herhaalt uit andere bronnen; is de originele bron te controleren?
- 7 Is de bron actueel?
- 8 Is de uitspraak een mening of een feit?

Spontaan ingaan als betrouwbaarheid van informatie relevant is

Je kunt tijdens de les ook spontaan aandacht besteden aan de betrouwbaarheid van informatie. Als een student een uitspraak doet waarbij de bron (mogelijk) zwak is, kun je de les stilleggen en de uitspraak met de groep onderzoeken. Ook hier geldt dat een gestructureerde aanpak die het hele team hanteert, belangrijk is. De klas kan de bron ter plekke onderzoeken door op bovenstaande vragen een antwoord te geven en waar nodig op zoek te gaan naar aanvullende informatie.

Een aanleiding om de les stil te leggen en een uitspraak te onderzoeken, is bijvoorbeeld als iemand een complottheorie noemt. Het is bijna onmogelijk om complottheorieën te ontcrachten. Ook tijdens de les zal het dus waarschijnlijk niet lukken om het tegendeel te bewijzen. Wel kun je wijzen op de zwakte van bewijsmaterialen. Vraag waar de student de complottheorie heeft gehoord. Vraag ook door naar bewijzen van de theorieën. Omdat deze vaak zwak zijn, kun je wijzen op inconsistenties binnen de theorie of in vergelijking met andere denkbeelden. Ga samen met de studenten op onderzoek uit en bekijk hoe zij de betrouwbaarheid van een bron beoordelen, in plaats van hen voor te schrijven of een bron wel of niet betrouwbaar is.

Aansluiten bij informatie die studenten interessant vinden

Studenten zijn eerder gemotiveerd om te leren als het gaat om thema's die zij interessant vinden. Je kunt studenten bijvoorbeeld stimuleren om in Studie in Cijfers informatie op te zoeken over hun eigen opleiding. Maar studenten kunnen uiteraard ook zelf een thema kiezen. Gericht op het beroep kunnen ze bijvoorbeeld bronnen beoordelen als 'klachten van de patiënt' (in hoeverre kloppen die klachten?) of – zoals in het voorbeeld van ROC de Leijgraaf – aan de hand van criteria ontdekken of producten wel echt duurzaam zijn.

.....

Tips

- ▶ Leer studenten welke vragen ze zichzelf moeten stellen als ze informatie hebben gevonden. Maak waar mogelijk binnen je team afspraken over een systematische aanpak voor het beoordelen van informatie.
 - ▶ Voer vanuit een positief kritische houding met studenten het gesprek over de betrouwbaarheid van informatie. Ga samen op onderzoek uit en help studenten de betrouwbaarheid van een bron te beoordelen, in plaats van hen te vertellen of een bron wel of niet betrouwbaar is.
 - ▶ Wees scherp op het gebruik van zwakke bronnen. Leg de les bijvoorbeeld stil als een student een uitspraak doet waarbij de bron zwak is en onderzoek de uitspraak met de groep. Het is wel belangrijk om van tevoren na te denken over de te hanteren aanpak.
 - ▶ Integreer aandacht voor bronbeoordeling in realistische en betekenisvolle opdrachten. Stimuleer collega's van generieke en beroepsvakken om ook aandacht te besteden aan bronbeoordeling.
-

Meer lezen?

- Koning, P., *Mediawijsheid in de klas*. School voor de Toekomst (2015).
 - www.kritischdenken.nl
 - www.mediawijzer.net
-

Kritisch denken: een ander perspectief nemen

Wat zegt de wet?

Het EKB omschrijft het aspect 'een ander perspectief nemen' als volgt: het perspectief van een ander kunnen innemen.

Een ander perspectief innemen helpt om op een andere manier naar een situatie te kijken en wellicht andere argumenten te vinden. Dit is niet alleen belangrijk bij het verzamelen van informatie, maar ook bij het analyseren van argumenten. In dit handvat wordt aandacht besteed aan het innemen van het perspectief van een ander (mens) en – meer in algemene zin – een ander perspectief.

Onderwijsvoorbeeld in de loopbaancontext

In het Loopbaanmagazijn op www.lob4mbo.nl staat het document 'In Gesprek met'. Met de oefeningen in dit document kan de docent studenten helpen met de opbouw en inzet van hun netwerk voor hun eigen loopbaanontwikkeling. Op pagina 51 staat de oefening 'Wie zou je aannemen als collega en waarom?' Studenten lezen in deze oefening een aantal sollicitatiebrieven en bepalen in de rol van werkgever wat zij goed en minder goed aan de brieven vinden. Vervolgens stelt de klas plenair een lijst samen. Hierop komt te staan wat de klas van deze brieven leert en wat de studenten zelf kunnen toepassen of achterwege laten in hun eigen sollicitatiebrieven. Als vervolg op deze opdracht schrijven de studenten zelf een sollicitatiebrief voor een bestaande vacature. Deze brief wordt daarna door een medestudent beoordeeld.

Onderwijsvoorbeeld in de burgerschapscontext

In de Burgerschapscarousel van het Alfa College komen alle eerstejaars studenten vier keer per jaar een dag bij elkaar om in gemixte groepen workshops te volgen. Elk van deze workshops is gekoppeld aan een van de vier burgerschapsdimensies; studenten volgen binnen elke dimensie een workshop bij ervaringsdeskundigen. Met deze workshops maken studenten kennis met verschillende thema's en situaties. Zo kunnen ze een workshop volgen bij iemand die in de gevangenis heeft gezeten, dakloos is geweest of bij een ex-verslaafde. Daarnaast maken studenten kennis met elkaar, doordat studenten van verschillende opleidingen en niveaus dezelfde workshop volgen.

Onderwijsvoorbeeld in beroepscontext

Bij het Friesland College onderzoeken studenten van hetzelfde stagebedrijf met elkaar de collectieve arbeidsovereenkomst (cao). In tien lessen bespreken docenten de verschillende onderdelen van de cao, waarbij de studenten afwisselend de rollen van werkgever en werknemer aannemen. Met elkaar bediscussiëren zij vanuit hun rol wat er in de cao zou moeten staan. Zo stellen ze met elkaar een nieuwe cao op.

Onderwijsvoorbeeld in algemene context

Bij 'De tafel rond' van MBO Amersfoort zitten twee rijen studenten tegenover elkaar aan tafel. Van hun docent krijgen ze stellingen, waarbij de twee studenten die recht tegenover elkaar zitten verschillende stellingen krijgen. De ene student geeft zijn mening over de stelling van de ander. De ander luistert hiernaar en noteert deze mening, maar gaat niet in discussie. Daarna schuift de student die de mening heeft genoteerd een plaats op om bij de volgende student hetzelfde te doen. Nadat de studenten drie meningen hebben opgeschreven, zoeken ze medestudenten op met dezelfde stelling. Dit groepje legt alle meningen bij elkaar en schrijft op basis van die meningen een betoog. Om alle meningen op te nemen in het betoog zullen de studenten naast hun eigen perspectief ook andere perspectieven moeten innemen en benoemen.

Nog meer voorbeelden?

Ben je op zoek naar andere voorbeelden waarmee je studenten kunt stimuleren om een ander perspectief te nemen, zoals debat en theater? Ga dan naar handvat 4: Didactische aanpakken. Ook het voorbeeld van de zes hoeden van De Bono – beschreven in handvat 6: Visie en beleid – kan studenten helpen om een ander perspectief te nemen. Op www.burgerschapmbo.nl zijn nog meer voorbeelden te vinden.

Succesfactoren

Kritisch denken vanuit opgelegde perspectieven

In sommige van de hierboven genoemde voorbeelden – zoals de vorming van de cao en in het debat (zie handvat 4: Didactische aanpakken) – krijgen studenten een rol toegewezen, waarbij ze een standpunt moeten innemen. Hiermee dwing je studenten om (letterlijk) een ander perspectief in te nemen. Omdat dit vaak samengaat met een spelelement, raken studenten gemotiveerd om hier verder over na te denken. Merk je dat studenten hier moeite mee hebben, dan kun je meer begeleiding geven door vragen te stellen over wat iemand vanuit een bepaald perspectief zou voelen, denken of doen.

Confronteren met andere perspectieven

Bij voorbeelden als de Burgerschapscarrousel en het theater (zie handvat 4: 'Didactische aanpakken') worden studenten blootgesteld aan verschillende perspectieven. Ook kun je perspectieven aandragen in de vorm van een film of een tekst. Hoewel niet opgelegd, stimuleren deze voorbeelden studenten wel iets met deze perspectieven te doen. Ze hoeven het andere perspectief niet zozeer zelf te

ontdekken, maar krijgen het aangereikt. De kracht van deze voorbeelden zit hem in de persoonlijke benadering, omdat de voorbeelden een beroep doen op de emotie. Afhankelijk van intensiteit en onderwerp raakt het soms alle studenten; in andere gevallen raakt het alleen een deel van de studenten. Ook hierbij kan het helpen om hulpvragen te stellen: wat zou iemand vanuit dit perspectief voelen/denken/doen? Je kunt ook het voorbeeld 'Stappenplan: ontwikkelen van een kritische denkhouding' uit Handvat 4: Didactische aanpakken (zie pagina 28) gebruiken om studenten op een gestructureerde manier te confronteren met andere perspectieven.

Zorg voor transfer en verduurzaming

De grote uitdaging bij het nemen van een ander perspectief is dat je moet zorgen voor transfer en verduurzaming. Hoe zorg je ervoor dat studenten een ander perspectief kunnen en willen innemen, niet alleen nu en voor dit specifieke thema, maar ook volgende maand of over een jaar en op het gebied van een ander thema?

Om te bereiken dat studenten ook een ander perspectief kunnen innemen zou je een terugkerend stappenplan kunnen gebruiken. Door studenten steeds dezelfde denkstappen te laten zetten (bijvoorbeeld 'Wat zou een ander voelen, denken, doen' of de zes hoeden van De Bono, zie hiervoor pagina 36), kan dit een gewoonte voor hen worden. Het helpt natuurlijk als zulke gewoonten binnen het hele onderwijsteam op dezelfde manier worden gestimuleerd.

Het is ook zaak om aandacht te besteden aan het aspect van een ander perspectief willen innemen. Niet alle studenten vinden het even gemakkelijk om een ander perspectief in te nemen. Ook zal het van het onderwerp afhangen of studenten dit gemakkelijk doen. Wil je dat studenten deze transfer echt maken, dan is het aan te raden om thema's dichtbij te laten komen. Dit kan bijvoorbeeld door studenten in contact te brengen met ervaringsdeskundigen of door een werkvorm te kiezen waarin de student een andere rol moet innemen.

Tips

- ▶ Zorg ervoor dat studenten in aanraking komen met andere perspectieven. Bijvoorbeeld door hen binnen een opdracht een bepaalde rol te laten innemen. Je kunt studenten ook in contact brengen met ervaringsdeskundigen en ervoor zorgen dat ze met deze persoon het gesprek aangaan.
- ▶ Geef zelf het goede voorbeeld. Laat zien hoe je een ander perspectief meeneemt in je overweging en welke hulpvragen daarbij helpen.
- ▶ Ondersteun studenten door hulpvragen te stellen.
- ▶ Houd in je achterhoofd dat hulpvragen die door een heel onderwijsteam worden gebruikt, eerder door studenten worden herkend en overgenomen.

Meer lezen?

- Krznaric, R. (2014). *Empathie, een revolutionair boek*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have.
-

Kritisch denken: reflecteren op eigen denken

Wat zegt de wet?

Het EKB omschrijft het aspect 'reflecteren op eigen denken' als volgt: kunnen nadenken over hoe eigen opvattingen, beslissingen en handelingen tot stand komen.

Het innemen van een ander perspectief kan tot nieuwe inzichten leiden, zo kwam naar voren uit Handvat 2. Maar studenten hebben ook (onbewuste) ideeën en gedachten, die niet zijn ingegeven door kritische onderbouwing, maar zijn gevormd door opvoeding en omgeving. Wil je bereiken dat studenten weloverwogen een oordeel kunnen vormen, dan is het belangrijk dat zij zich bewust worden van hun eigen normen en waarden. Ook moeten zij zich realiseren dat die voor anderen anders kunnen zijn. Vervolgens is het belangrijk dat studenten leren om verschillende zienswijzen tegen elkaar af te wegen. Begrijpen hoe denken en doen tot stand komt, kan studenten helpen om met een andere blik naar een bepaald onderwerp of thema te kijken en zo (wel) tot een kritische onderbouwing te komen.

Onderwijsvoorbeeld in de loopbaancontext

Het Loopbaanmagazijn op www.lob4mbo.nl bevat het document 'Ontdek je passie'. Dit document gaat over motievenreflectie. Op bladzijde 21 staat de oefening 'Alsof ik het allemaal zo goed weet'. Gedachte achter deze oefening is dat wanneer loopbaanbegeleiders vertellen over en reflecteren op hun eigen loopbaanverhaal, studenten op hun beurt ervaren hoe ze op hun eigen denken en handelen kunnen reflecteren. Docenten die deze oefening in hun klas willen doen, doen er goed aan van tevoren te bedenken welke belangrijke momenten en keuzes goed illustreren hoe hun loopbaan is verlopen. De oefening zelf ziet er als volgt uit: nadat de docent over zijn eigen loopbaan heeft verteld, kunnen studenten vragen stellen. Vervolgens vraagt de docent aan de studenten wat zij wilden worden toen ze zeven of acht jaar oud waren. Kunnen ze toelichten waarom ze dit toen wilden worden? Vaak is het immers zo dat je wilt worden wat je leuk vindt of waar je goed in bent. Probeer te bereiken dat de studenten gaan nadenken over wat ze vroeger wilden worden en wat dat zegt over waar ze nu waarschijnlijk nog steeds goed in zijn. De docent doet er ook goed aan de studenten te vragen hoe ze zijn verhaal hebben ervaren. Wat is hen opgevallen?

Onderwijsvoorbeeld in de burgerschapscontext

Bij het drie-generatie-interview op het Nova College verdiepen studenten zich in hun eigen familiegeschiedenis en in de ontwikkeling van (familie-)tradities. Achterliggende gedachte is dat meer van elkaar weten ervoor zorgt dat we meer van elkaar begrijpen. Studenten interviewen drie familieleden van verschillende generaties, waarna ze deze verhalen koppelen aan ontwikkelingen in de sociale omgeving. Zo ontdekken ze wat cultureel bepaald is en wat specifiek tot hun familie hoort. Ze krijgen inzicht in de normen en waarden en hoe die over de tijd veranderen. Door de verhalen aan elkaar te presenteren, leren de studenten zichzelf en elkaar beter kennen en begrijpen. Ze zien ook hoe gewoontes samenhangen met afkomst.

Onderwijsvoorbeeld in beroepscontext

In veel beroepen komen studenten ethische dilemma's tegen die hen aan het denken zetten. Studenten van Landstede MBO worden in groepjes verdeeld en bespreken daarin ethische dilemma's die zij in hun stage in de zorg zijn tegengekomen. Daarbij bespreken ze wat het dilemma precies is en welke rol de eigen maatschappelijke waarden bij dit dilemma spelen. Hierbij kan blijken dat de waarden van verschillende studenten of van de patiënt/cliënt van elkaar verschillen en mogelijk zelfs conflicteren. Studenten delen hun mening en luisteren naar de mening van hun medestudenten. Ook staan ze bewust stil bij de vraag wat voor hen belangrijk is en hoe ze met dit dilemma kunnen omgaan zonder hun eigen waarden los te laten.

Onderwijsvoorbeeld in algemene context

Het De Bono Expertisecentrum van het Koning Willem I College heeft het ICE-model (Innovation, Creativity & Entrepreneurship) ontwikkeld. Studenten gaan met dit model, waarin kritisch denken en creatief denken worden gecombineerd, aan de slag om een situatie op te lossen. Als eerste worden de kritische denkvaardigheden aangesproken voor het analyseren van het probleem en de context. Vervolgens gaan de studenten aan de slag met het verzamelen en beoordelen van informatie, waarna zij een vraag formuleren. De volgende stap is dat de creatieve denkvaardigheden van de studenten worden aangeboord voor het zoeken naar een idee (oplossingen en mogelijkheden). Uiteindelijk kiezen studenten de meest passende oplossing door kritisch te denken – bijvoorbeeld met de POWER-techniek van Tim Hurson. In de POWER-techniek bespreek je achtereenvolgens:

- ▶ Pluspunten.
- ▶ Opmerkingen.
- ▶ Wonderlijke dingen (verbindingen met andere ideeën).
- ▶ Excelleren (pluspunten nog beter maken).
- ▶ Repareren (Onderzoeken hoe je opmerkingen/kritiekpunten kunt verbeteren).

Uiteindelijk pitchten studenten hun oplossing. In de uitgebreidere beschrijving op www.burgerschapmbo.nl wordt ook beschreven hoe studenten na iedere stap (prikkel, context, vraag, idee, oplossing, pitch) kunnen denken over het denken in de zogenaamde 'pit'.

Nog meer voorbeelden?

Ben je op zoek naar nog meer voorbeelden waarmee je studenten kunt laten reflecteren op hun eigen denken? Ga naar Handvat 4, Didactische aanpak 4: Socratisch gesprek (pagina 29).

Succesfactoren

Confrontatie met de ander en spiegelen aan eigen overwegingen

Veel van de hierboven genoemde voorbeelden zijn erop gericht om studenten te laten ervaren hoe opvattingen, beslissingen en handelingen bij een ander tot stand komen, zodat zij dit kunnen spiegelen aan zichzelf. Het meest concreet is het voorbeeld waarbij je als docent of loopbaanbegeleider je eigen loopbaanverhaal vertelt en hierbij het reflecteren voordoet (modeling). Maar ook bij het bespreken van de ethische dilemma's op Landstede MBO en het drie-generatie-interview bij het Nova College ervaren studenten hoe andere personen afwegingen maken en spiegelen ze dit vervolgens aan zichzelf. Daarbij speelt telkens de vraag hoe studenten

verbinding maken tussen hun eigen denkbeelden/waarden en nieuw verkregen informatie of aanvullende dilemma's.

Eigen afwegingen systematisch ontdekken

Met het geconfronteerd worden met andermans afwegingen is het resultaat nog niet bereikt. Want hoe maken studenten de verbinding met zichzelf om zo hun eigen afwegingen te verkennen? Het kan helpen om bepaalde hulpvragen te stellen, die verduidelijken welke motieven voor iemand persoonlijk relevant zijn. De zes hoeden van De Bono (zie Handvat 6: Visie en beleid) doen dit expliciet, omdat hiermee duidelijk wordt welk type argumenten of invalshoeken impact heeft op (eigen en andermans) opvattingen en beslissingen.

Vooraf criteria bepalen waaraan de totstandkoming van onderbouwing moet voldoen

Om studenten te leren reflecteren op hun denken kan het helpen vooraf criteria vast te stellen voor de onderbouwing van een mening, oplossing of keuze. Als studenten een presentatie moeten houden of betoog moeten schrijven, kun je hen bijvoorbeeld de opdracht meegeven om minimaal een x aantal perspectieven of (fictieve) meningen mee te nemen. Door de stappen van een socratisch gesprek (zie handvat 4: didactische aanpakken) te evalueren kun je studenten leren om hun mening te onderbouwen. Ook de POWER-methode stimuleert studenten om een gevonden oplossing vanuit verschillende perspectieven te bekijken. Deze methode kan ook achteraf worden gebruikt bij het beargumenteren van de totstandkoming van een keuze of oplossing. Studenten kunnen ook de verschillende stappen van het ICE-model gebruiken om terug te kijken of een oplossing volgens de systematiek tot stand is gekomen. Bovendien kunnen stappen die vergeten zijn of die te snel zijn genomen, worden overgedaan.

Zorg dat vaardigheden die veel gebruikt worden bij het analyseren van informatie herkend worden

Het analyseren van informatie bestaat uit verschillende subvaardigheden. Door oefening kunnen studenten niet alleen hun eigen aannames en redeneringen beter toetsen, maar ook die van anderen. Ook leren zij hierdoor te reflecteren en feedback te geven op elkaars redenering, waardoor ze kritisch blijven op wat anderen zeggen. Enkele subvaardigheden voor het analyseren van informatie zijn (zie hiervoor ook het vierde voorbeeld in Handvat 4: Didactische aanpakken):

- Herkennen van redeneringen in een tekst of presentatie.
- Onderscheid maken tussen verschillende aspecten:
 - een stelling;
 - een reden voor of een bezwaar tegen die stelling;
 - een reden voor een reden;
 - een weerlegging van een bezwaar;
 - ondersteunende bronnen voor redenen of bezwaren.
- Een redenering opzetten die bestaat uit heldere beweringen waarvan je kunt vaststellen of ze waar of aanvaardbaar zijn.
- Herkennen van verborgen aannames in een redenering en regels toepassen waarmee je die verborgen aannames zichtbaar kunt maken.

- Beoordelen van de kwaliteit van gebruikte bronnen en van de kwaliteit van een redenering (zie ook Handvat 1): in hoeverre overtuigt die redenering jou van de waarheid of juistheid van een stelling en waarom?

🎯 Tips

- ▶ Spiegel studenten; geef terug wat ze doen of niet doen.
- ▶ Wees zelf het model: zorg dat je eigen redeneringen onderbouwd zijn.
- ▶ Zorg dat binnen de opleiding hetzelfde begrippenkader wordt gehanteerd voor termen als redenering, bezwaar en bewering. Besteed hier in je lessen aandacht aan, door deze begrippen uit te leggen, te gebruiken en door elkaar feedback te geven.
- ▶ Maak gebruik van herkenbare aanpakken, zoals de zes hoeden van De Bono, het ICE-model en de POWER-methodiek, zodat studenten kunnen reflecteren op de stappen die zij gezet hebben om tot een mening, oplossing of keuze te komen.

📄 Meer lezen?

- Van der Schans, H. (2015). *iDNA - duurzaam leren innoveren*. Uitgeverij Thema.
-

Onderwijsaandacht kritisch denken: didactische aanpakken

In de eerste drie handvatten zijn de drie aspecten van kritisch denken aan bod gekomen: informatie beoordelen (Handvat 1), een ander perspectief nemen (Handvat 2) en reflecteren op eigen denken (Handvat 3). De voorbeelden die bij deze handvatten zijn uitgelicht, richten zich soms op het stimuleren van een van deze aspecten. Andere voorbeelden raken alle aspecten van kritisch denken: het kunnen (vaardigheden, zoals verzamelen, beoordelen, analyseren of concluderen) en/of het willen (houding, zoals motivatie en bereidheid).

In dit handvat is een aantal algemene didactische aanpakken voor het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden te vinden. Kritisch denken komt studenten niet aanwaaien. Het vraagt van studenten dat ze hun eerste, primaire reactie op een probleem of situatie leren uitstellen en zichzelf en anderen vervolgens verdiepingsvragen gaan stellen. Uit onderzoek komt naar voren dat studenten deze vaardigheden kunnen ontwikkelen. Regelmatig oefenen in verschillende contexten blijkt daarvoor een noodzakelijke voorwaarde.

Hieronder volgen vier aanpakken die de houding en/of vaardigheden op het gebied van kritisch denken raken. Bij elke aanpak wordt eerst een theoretische achtergrond gegeven, gevolgd door een praktijkvoorbeeld.

Didactische aanpak 1: Het debat

Theorie

Verschillende scholen en organisaties – zoals het Nederlands Debat Instituut en Stichting Discussiëren kun je leren – gebruiken het debat als methode om kritisch denken te stimuleren. Hierbij krijgen met name de vaardigheden aandacht, maar ook houdingsaspecten komen aan de orde (zie hiervoor ook de inleiding). In de voorbereiding op het debat komen studenten in aanraking met het verzamelen, beoordelen en analyseren van informatie. Tijdens het debat – als ze hun eigen standpunt moeten verwoorden en medestudenten moeten overtuigen – staan met name het analyseren en concluderen centraal. Soms worden studenten uitgedaagd een standpunt te verdedigen waar ze het niet mee eens zijn – dit stimuleert het nemen van een ander perspectief. De motivatie om kritisch te denken wordt onder andere geactiveerd door het competitieve element.

Op www.debatstellingen.nl zijn stellingen over diverse onderwerpen te vinden die goed bruikbaar zijn voor een debat.

Praktijk

Bij Rijn IJssel is debatteren verweven in het curriculum. Alle opleidingen besteden tijdens de lessen Nederlands aandacht aan de verschillende vaardigheden van het debatteren. Alle docenten zijn hiervoor geschoold. Elke opleiding stelt twee debatteams samen die extra coaching krijgen van docenten. Ook worden deze teams getraind door het Nederlands Debat Instituut. Eén keer per jaar organiseert Rijn IJssel een debattoernooi waaraan de teams van alle opleidingen deelnemen.

Didactische aanpak 2: Het theater

Theorie

Ook de werkvorm theater (bijvoorbeeld Theatergroep DRANG, Theatergroep Playback, Jeugdtheater TRAXX en Theater aan Z) is een prima methode om kritisch denken te stimuleren. Hier krijgen met name de houdingsaspecten aandacht, maar ook de vaardigheden komen aan de orde. Het theaterstuk zelf en het nagesprek lokken studenten uit tot het innemen van een ander perspectief en tot het reflecteren op de oorsprong van hun eigen opvattingen (zie ook de Handvatten 2 en 3).

Praktijk

Het Koning Willem I College heeft een eigen theater en een coördinator cultuur-educatie. Via Leerbedrijf Sterk, onderdeel van de school, maken en spelen derdejaars studenten van de theateropleiding voorstellingen over burgerschapsthema's. Deze voorstellingen zijn bestemd voor medestudenten binnen het ROC, van hairstylist tot automonteur. Kleine voorstellingen voeren ze op in de klas, grotere voorstellingen in de theaterzaal. Na afloop van de voorstelling praten de studenten in de klas of theaterzaal na over het onderwerp. Er is ruimte voor het vertellen van een eigen verhaal of ervaring en er is ruimte voor vragen of discussie. Vaak zijn er ook externe experts te gast, die een thema nader kunnen toelichten of vanuit persoonlijke ervaringen kunnen vertellen. Bij sommige voorstellingen ontwikkelt het Koning Willem I College lesbrieven met voorbereidingsuggesties voor docenten die met hun klas een voorstelling bezoeken.

Theorie

Van der Burg heeft een didactisch model ontwikkeld voor kritische denkvaardigheden en moreel oordelen. Het doel hiervan is dat de docent vooraf nadenkt over hoe studenten op dat moment kritisch denken en welke ontwikkeling gewenst is. Daar werkt hij vervolgens naartoe. Met het stappenplan hieronder, dat is gebaseerd op dit model, kunnen docenten zich met name richten op het stimuleren van de houding van studenten ten opzichte van kritisch denken. De docent kan insteken op verschillende perspectieven door vooraf bij studenten inbreng op te halen.

Onderstaand stappenplan biedt docenten een logische werkwijze:

- ▶ **Stap 1: wakker maken.** De docent introduceert een thema aan de hand van een aansprekend en herkenbaar voorbeeld (denk hierbij aan film, tekst, verhaal, interview of artikel).
- ▶ **Stap 2: concretiseren.** Studenten delen hun gedachten en gevoelens over het onderwerp. De docent helpt studenten om deze gedachten en gevoelens concreet te maken.
- ▶ **Stap 3: ordenen.** Studenten vergelijken en ordenen alle genoemde gedachten en gevoelens en vergelijken deze met hun eigen gedachten en gevoelens.
- ▶ **Stap 4: problematiseren.** In deze cruciale stap maken de studenten hun eigen gedachten en gevoelens expliciet ten opzichte van gedachten en gevoelens van medestudenten.
- ▶ **Stap 5: herinterpreteren.** In deze stap brengt de docent nieuwe informatie in over de thematiek, bijvoorbeeld via beeld, geluid, tekst of een uitstapje. Daarmee stimuleert de docent dat studenten op een andere manier gaan kijken of dat ze onnauwkeurigheden in hun denken gaan inzien.
- ▶ **Stap 6: confronteren.** De docent expliciteert de gedachten en gevoelens van stap 4, problematiseert deze en zoekt – met de informatie uit stap 5 – samen met de studenten naar alternatieve handelingen.
- ▶ **Stap 7: structureren.** Studenten benoemen hun begin- en eindgedachten en gevoelens en het effect van de nieuwe informatie op hun belevingen.

Praktijk

Aan het begin van de les toont de docent een filmpje, bijvoorbeeld 'My land is jou land', van Stef Bos. Hij inventariseert de gevoelens en gedachten van studenten en laat ze die toelichten. De studenten groeperen hun gevoelens en gedachten en bepalen hoe deze eventueel met elkaar kunnen botsen. Eventueel worden ook de gevoelens van de personen uit het filmpje besproken. Daarna laat de docent een video zien met nieuwe informatie, met als doel studenten breder te laten denken. Vervolgens laat hij de studenten nagaan of hun opvattingen, gedachten en gevoelens veranderd zijn ten opzichte van voor het filmpje. Zo ja, wat is er veranderd en hoe komt dat? Zo nee, wat maakt dat deze niet veranderd zijn? De docent bespreekt met de studenten of dit invloed heeft op hun handelen in bepaalde situaties. De studenten krijgen de opdracht om een krantenkop, brief aan een vluchteling of krantenartikel te schrijven over de vluchtelingenproblematiek.

Didactische aanpak 4: Socratisch gesprek

Theorie

Een socratisch gesprek is een denkgesprek over denkbeelden en opvattingen. Studenten worden met het socratisch gesprek gestimuleerd om hun denkbeelden en opvattingen voortdurend te onderzoeken. Deze systematische methodiek kan helpen om het gesprek aan te gaan over controversiële, normatieve onderwerpen. Het socratisch gesprek laat studenten ervaren dat er vragen zijn, waarop het antwoord niet zomaar te vinden is: er is niet slechts één antwoord mogelijk. Studenten leren zo dat ze soms minder weten dan ze denken. Dit creëert denkruimte, wat het startpunt kan zijn voor een verder gesprek.

Logische stappen in het socratisch gesprek zijn:

- ▶ **Stap 1:** Studenten nemen plaats in een kring. Het socratisch gesprek begint met een uitgangsvraag. De docent formuleert deze vraag zelf of hij gaat samen met de studenten op zoek naar een geschikte vraag. De vraag kan gekozen zijn naar aanleiding van een concrete gebeurtenis. Een geschikte vraag gaat over een normatieve uitspraak en moet kunnen worden toegepast op een alledaags voorbeeld. Het antwoord op de vraag kan niet goed of fout zijn, er moeten verschillende antwoorden mogelijk zijn. Bijvoorbeeld 'Wat is vriendschap?', 'Wanneer is iets je eigen schuld?', 'Wat is liefde?' of 'Wanneer is iemand radicaal?'
- ▶ **Stap 2:** Eén of meer studenten geven aan de hand van een concreet voorbeeld antwoord op de uitgangsvraag.
- ▶ **Stap 3:** Wanneer iedereen vat heeft op de gegeven voorbeelden, wordt gekeken welke ideeën, overtuigingen en argumenten de gesprekspartners hebben. De docent stelt verdiepende vragen en stimuleert de studenten om dat ook te doen. Dit zijn vragen in de trant van 'Is dat zo?' en 'Hoezo?' De groep gaat samen op zoek naar mogelijke antwoorden op de vraag en deze worden inzichtelijk gemaakt op het bord. Vervolgens worden de verzamelde antwoorden getoetst op hun geldigheid. Zijn ze juist? Zijn ze adequaat? Zijn ze waar?
- ▶ **Stap 4:** Het gesprek kan afgerond worden als de studenten begrijpen dat ze het antwoord op de vraag niet zomaar kunnen vinden: er zijn meerdere antwoorden mogelijk. Uiteindelijk kunnen de studenten alle verzamelde meningen en antwoorden op het bord terug zien.

Bij het socratisch gesprek is het belangrijk dat de docent optreedt als een onbevooroordeeld gespreksleider en voorafgaand aan het gesprek duidelijk maakt dat het gesprek niet is bedoeld om te veroordelen. Op deze manier krijgen de studenten niet te horen wat ze wel en niet mogen zeggen, maar worden ze gedwongen om verantwoordelijkheid te dragen voor alles wat ze zeggen.

Tips

- ▶ Bepaal voorafgaand aan de les een duidelijke structuur of een helder model voor lesopbouw waarmee je aan de slag gaat.
- ▶ Zoek naar informatiemateriaal dat een thema vanuit verschillende oogpunten belicht.
- ▶ Maak duidelijk met studenten wat hun gedachten en gevoelens zijn bij een bepaalde thematiek. Is er ruimte voor studenten deze te uiten, te vergelijken met medestudenten en te onderzoeken wat nieuwe informatie en meningen met hen doen?
- ▶ Maak begrippen die te maken hebben met kritisch denken zo expliciet, dat studenten elkaar kunnen beoordelen op het uitvoeren van deelvaardigheden zoals ordenen, redeneren, structureren en groeperen.
- ▶ Oefen kritisch denken ook (juist) met thema's waarop niet zo veel of geen emotionele lading rust.

Meer lezen?

- Van der Burg, L. (1984). *Uittocht uit de illusie. Over het stimuleren van morele en religieuze ontwikkeling bij twaalf- tot zeventienjarigen in het godsdienst-onderwijs* (diss.). Kampen, m.n. blz. 302 – 376.
 - Mahoney, B. (2015). *Inzicht in het niet-weten*.
 - <https://socratischmethode.wordpress.com>
-

Onderwijsaandacht kritisch denken: pedagogisch klimaat

Om kritische denkvaardigheden te leren (en voor leren in het algemeen) is een veilig pedagogisch klimaat belangrijk. In een veilig pedagogisch klimaat durven studenten open te staan voor de standpunten van anderen en naar elkaar te luisteren. Zo kunnen ze actief meedoen, worden zij gestimuleerd kritisch na te denken en ervaren ze de vrijheid van kritisch denken. Zij voelen zich veilig om hun eigen mening naar voren te brengen en deze ter discussie te stellen, ook als deze tegen de heersende opvatting in de klas ingaat.

Dit is extra belangrijk bij 'het lastige gesprek'. Gesprekken kunnen lastiger zijn als het thema actueel (bijvoorbeeld de dag na een grootschalig incident), controversieel (bijvoorbeeld omdat de meningen sterk uiteenlopen of omdat hier conflicten over hebben plaatsgevonden) of meer emotioneel beladen is (omdat het thema studenten of de docent persoonlijk raakt). Juist bij het voeren van deze lastige gesprekken zijn kritische denkvaardigheden belangrijk. Als je deze gesprekken goed begeleidt, leren studenten luisteren, antwoorden, communiceren en samenwerken. Bij meningsverschillen leren zij deze kritisch te bekijken. Daarbij leren ze ook op een respectvolle manier om te gaan met meningsverschillen, wat essentieel is in een democratie.

Voorbeeld 1: Stappenplan 'Rekening houden met anderen'

ROC Mondriaan werkt in het schoolbrede project 'De school als morele leergemeenschap' met de morele oordeelsladder. Kern van de methode is: je handelt moreel juist als je voldoende rekening houdt met de rechten, belangen en wensen van alle betrokkenen. Dat kun je realiseren door systematisch het zevenstappenplan 'Rekening houden met anderen' te doorlopen:

- ▶ **Stap 1:** voor welke beslissing sta ik?
- ▶ **Stap 2:** wie zijn er bij mijn beslissing betrokken?
- ▶ **Stap 3:** wie neemt de beslissing?
- ▶ **Stap 4:** welke informatie heb ik nodig?
- ▶ **Stap 5:** wat zijn de argumenten?
- ▶ **Stap 6:** wat is de conclusie?
- ▶ **Stap 7:** hoe voel ik mij bij de genomen beslissing?

Het stappenplan leidt bij zorgvuldige toepassing tot een goed afgewogen, morele keuze. Het stappenplan bevat per stap een toelichting. Docenten van ROC Mondriaan worden geschoold in deze methode. Door dit stappenplan schoolbreed te gebruiken, weten studenten en docenten wat ze van elkaar kunnen verwachten en kunnen ze elkaar daarop aanspreken. Dit draagt bij aan een veilig pedagogisch klimaat.

Voorbeeld 2: Geheugensteun voor goed klassengesprek

Klassengesprekken kunnen er soms heftig aan toe gaan. Het kan dan helpen om duidelijke regels af te spreken voor het gesprek. Twee mogelijkheden daartoe zijn LSD (Luisteren, Samenvatten, Doorvragen) en LEF (Luisteren, Empathie, Feedback). Als iedereen zich aan de geheugensteun houdt, is het makkelijker om zaken bespreekbaar te maken. En als het tijdens het gesprek even mis gaat, kunnen de deelnemers verwijzen naar LSD of LEF, zodat ze het gesprek weer op een goede manier kunnen voortzetten.

Binnen de LSD-methode spreek je vooraf met de klas af dat iedereen naar elkaar luistert en dat altijd slechts één student aan het woord is. Dit kan ondersteund worden door de spreker een stokje of een bal te laten vasthouden. Het spreekt voor zich dat je zelf het goede voorbeeld geeft: ook jij luistert als een student het woord heeft. Als gespreksleider heb je hierbij een open lichaamshouding. Zo laat je zien dat je geïnteresseerd bent in wat de ander te zeggen heeft (bijvoorbeeld door oogcontact, spiegelende knikken en hummen).

Regelmatig samenvatten tijdens en na het gesprek helpt bij de voortgang van de discussie. Met een samenvatting kun je een deelonderwerp afsluiten, zodat het gesprek niet te lang op één punt blijft steken. Jij kunt zelf die samenvatting geven, maar je kunt het ook aan een student overlaten. In dit laatste geval kun je meteen nagaan of de student goed heeft begrepen wat zijn klasgenoten hebben gezegd. Op basis van een samenvatting wordt ook duidelijk welke punten relevant zijn om op door te vragen. Aan het eind van het gesprek kun je een algehele samenvatting geven en op die manier duidelijk maken welke perspectieven er bestaan in de klas. Dit kan een aanknopingspunt bieden voor de evaluatie van het gesprek en het proces.

LEF staat voor: Luisteren, Empathie, Feedback. Ten opzichte van LSD wordt hier het belang van empathie genoemd: wees oprecht geïnteresseerd in het verhaal van een ander en toon empathie. Zo maak je kennis met verschillende meningen en culturen. Tenslotte is feedback een belangrijk punt: dit kan je geven aan de ander en aan jezelf.

Voorbeeld 3: Bepalen aandachtspunten veiligheidsbeleving

Mbo-scholen beschikken over de nodige informatie over veiligheidsbeleving op de eigen school, bijvoorbeeld de Monitor Sociale Veiligheid. Hieruit kunnen docenten thema's halen die extra aandacht en actie vragen. De organisatie Critical Mass biedt het project 'Expeditie VRIEND&VIJAND' aan. Dit project start met een schoolscan over de sociale veiligheid op school, die wordt ingevuld door studenten en docenten. Medewerkers van Critical Mass ondersteunen directie en schoolteam bij het formuleren van actiepunten en eventueel beleid. Zo kan er aan een veilig pedagogisch klimaat binnen en buiten de klas gewerkt worden. Daarnaast biedt het project van Critical Mass ervaringsworkshops in zogenoemde confrontatiecontainers, waarbij de studenten bijvoorbeeld ervaren hoe het is om buitengesloten te zijn. Ze gaan hierover ook met elkaar in gesprek.

Voorbeeld 4: Dialoog als burgerschapsinstrument

De organisatie Diversion heeft de methodiek 'Dialoog als burgerschapsinstrument' ontwikkeld. Hiermee kunnen docenten zich bekwamen in het voeren van een dialoog met studenten over gevoelige thema's. Een onderdeel van deze methodiek is het creëren van een veilig pedagogisch klimaat, zowel voor, tijdens als na afloop van het gesprek. De methodiek geeft tips voor de afronding van het gesprek:

- ▶ Zorg dat er altijd ruimte is om het gesprek positief af te sluiten, benoem dat verschillende perspectieven en opvattingen naast elkaar bestaan.
- ▶ Benadruk dat andere opvattingen/ideeën niet problematisch zijn, en dat verschillen daartussen naast elkaar mogen bestaan.
- ▶ Analyseer de klas. Let er bij de afronding van het gesprek op of er studenten zijn die zich buitenspel gezet voelen. Is het nog nodig om hier een vervolg aan te geven?
- ▶ Bedank de klas voor hun openheid en inbreng.
- ▶ Reflecteer na afloop op het gesprek: hoe was jouw rol in het gesprek? Moesten de studenten stoom aflazen of is er iets meer aan de hand? Bespreek zorgen en structurele vragen van je studenten met collega's of je directie. Overleg hoe en wanneer dit gesprek een vervolg kan krijgen, mocht dat nodig zijn.

Succesfactoren

Schoolbrede verantwoordelijkheid nemen voor het creëren van veiligheid

Het pedagogisch klimaat binnen de mbo-school heeft invloed op het pedagogisch klimaat in de klas. Het is aan te bevelen om schoolbreed na te gaan wat (aanwezige en gewenste) waarden en normen zijn en afspraken te maken over omgangsvormen en gedrag. Het is vervolgens de bedoeling dat iedereen in de school bijdraagt aan het naleven van deze afspraken. Veiligheid ontstaat als de verwachtingen voor iedereen duidelijk zijn. Hiervoor is het belangrijk dat je met je klas – op basis van gezamenlijke waarden (iedereen mag zijn wie hij/zij is, iedereen mag een eigen mening hebben) – gedragsregels afspreekt. Voorbeelden van gedragsregels zijn:

- Je mag je mening uiten en deze onderbouwen, maar je mag niet discrimineren.
- Geen enkele vraag is raar.
- We gaan respectvol om met persoonlijke verhalen, meningen en gedachten. Persoonlijke verhalen van anderen verspreiden we niet zomaar buiten de klas.

Zorgen voor veiligheid en openheid

Naast het voorleven van de gedrags- en omgangsregels (de docent als rolmodel) kun je de veiligheid bevorderen door studenten serieus te nemen en geïnteresseerd te zijn in hun mening, ervaring en argumenten. Maak gebruik van de kennis

van studenten en respecteer het ook als studenten grenzen aangeven. Benadruk dat verschillende meningen er mogen zijn en spreek studenten aan als ze de gedragsregels niet naleven. Als studenten echt ongewenst gedrag vertonen, is ingrijpen noodzakelijk. Anders komt de veiligheid in het geding.

Klassengesprekken goed begeleiden

Klassengesprekken kunnen er soms heftig aan toe gaan. Met name controversiële thema's kunnen verschillende opvattingen blootleggen en heftige reacties oproepen. Discussie hoort bij het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden en communicatievaardigheden, maar hoe houd je het als docent het in de hand? Hierbij is klassenmanagement belangrijk. Als docent ben je zowel gespreksleider als procesbewaker. De studenten voeren het gesprek en jij zorgt ervoor dat dit gesprek zo goed mogelijk verloopt. Het kan handig zijn om de klas de LSD-methode te laten gebruiken: Luisteren, Samenvatten en Doorvragen. Dit kan ook met het hele team afgesproken worden, zodat de studenten dit steeds in elke les herkennen.

Omgaan met gesprekken die uit de hand lopen

Natuurlijk kan het zijn dat grenzen alsnog overschreden worden of dat een gesprek op een andere manier uit de hand loopt. Als je als docent van tevoren vermoedt dat de les uit de hand kan lopen, kun je collega's vragen om ondersteuning. Wanneer er conflicten ontstaan of studenten sociaal onwenselijke uitspraken doen, is het belangrijk dat je dit aangeeft. Je kunt op zo'n moment doorvragen: wat maakt dat een student de uitspraak doet en kan hij die uitspraak onderbouwen? In sommige gevallen zal een student zijn uitspraak niet kunnen onderbouwen. Lukt dit wel, dan kan hij hierover een discussie voeren met medestudenten. Als studenten gedragsregels overschrijden, kun je eventueel een sanctie opleggen. Het is dan wel belangrijk dat je eerst aankondigt dat studenten een sanctie kunnen krijgen als ze bepaalde omgangs- of gespreksregels overtreden.

Als gedrag van studenten de situatie zodanig verstoort dat de klas geen goed gesprek meer kan voeren, kun je er als docent voor kiezen om het gesprek te stoppen. Een veilig klimaat is immers een voorwaarde voor het voeren van een goed gesprek. Na de les is het goed om te reflecteren op de gang van zaken: waar ging het mis en hoe moet het een volgende keer anders? Dit kan individueel, met de studenten of met collega-docenten. Een volgende keer kun je het gesprek uit de vorige les bespreken met de klas. Herhaal de geldende regels en belangrijke normen en waarden voor gesprekken. Daarna kan de klas het lastige gesprek in een veilig klimaat vervolgen. Als een gesprek heftig is geweest of uit de hand is gelopen, is het belangrijk om de andere teamleden hierover te informeren.

Dilemma van grenzen aangeven versus openstaan voor andere meningen

Het is goed als je openstaat voor de mening van je studenten. Het is zaak niet meteen in discussie te gaan, maar de student eerst uit te laten praten, zodat hij weet dat iedereen naar hem luistert. Daarna kun je de student confronteren met een ander perspectief, zodat hij zijn eigen standpunt kritisch kan bekijken. Maar wat als de student tijdens het vormen van zijn mening over jouw grenzen heen gaat? Als iemand in de klas grenzen overschrijdt, is het niet wenselijk om dit toe

te staan. Elke docent (en student) in de klas zal andere grenzen ervaren. Dit heeft immers te maken met wat iemand persoonlijk raakt. Scholen en opleidingen kunnen afspraken maken over deze grenzen. Als docent kun je natuurlijk ook je eigen grenzen vaststellen. Je kunt de grenzen bewaken door deze vooraf te bespreken met de klas, net zoals je de gespreksregels expliciet benoemt. Als iemand een grens dreigt te overschrijden of zich niet aan bepaalde gespreksregels houdt, kun je hiernaar terugverwijzen.

Tips

- ▶ Bepaal binnen de mbo-school of opleiding welke waarden je wilt uitdragen, welke gedrags- of omgangsregels er gelden en welk gedrag je van studenten verwacht. Pak dit gezamenlijk op, liefst met studenten, en leef deze afspraken samen na.
- ▶ Stel voor de lessen samen met studenten omgangsregels op. Dit geldt voor algemene omgang en (lastige) gesprekken. Voor een goede dialoog is het belangrijk dat iedereen elkaar laat uitpraten, naar elkaar luistert, elkaar respecteert, niet persoonlijk aanvalt en dat iedereen op de hoogte is van de grenzen. Herinner studenten hieraan.
- ▶ Geef zelf het goede voorbeeld. Leef omgangsregels na, heb respect voor de studenten en grijp in als ze de omgangsregels niet respecteren.
- ▶ Wees zelf open, uitnodigend en nieuwsgierig naar de mening, ervaringen en ideeën van studenten. Deel ook eigen ervaringen, gedachten of gevoelens, maar bewaak ook duidelijk je eigen grenzen. Hiermee ontstaat een persoonlijke relatie met de studenten, wat de veiligheid in de klas ten goede komt.
- ▶ Bepaal van tevoren waar de grenzen liggen. De persoonlijke grenzen kunnen per docent verschillen. Dat heeft te maken met wat je persoonlijk raakt en waarover je wel of niet met studenten in gesprek wil gaan. Het is goed om in het team te bespreken waar grenzen liggen. Handelen jullie op dezelfde manier als studenten grenzen overschrijden? Ook bepaalt de docent zijn eigen grenzen.
- ▶ Gesprekken over lastige en beladen onderwerpen zijn niet gemakkelijk. Om dit goed te oefenen kun je studenten eerst laten oefenen met minder beladen onderwerpen, waarbij je expliciet aandacht geeft aan de gespreksregels. Als studenten gewend zijn om bepaalde technieken (met daarbij behorende afspraken) toe te passen, kun je hier bij beladen thema's op terugvallen.
- ▶ Zorg dat alle studenten in het gesprek aan het woord komen. Het is belangrijk dat studenten weten dat iedereen op een andere manier denkt over bepaalde thema's en dat zij deze verschillen respecteren. Het is dus een meerwaarde dat er zoveel mogelijk perspectieven in het gesprek naar voren komen.
- ▶ Informeer je collega's wanneer je klas een heftig onderwerp heeft besproken. Zo kunnen zij hier in volgende lesuren rekening mee houden.

Meer lezen?

- Boekhout, P. (2011). *Pedagogiek als tweede natuur. Over de noodzaak van een kwalitatief hoogwaardige pedagogische relatie tussen leraar en leerling in het beroepsonderwijs.*
<http://bit.ly/boekhoud-pedagogiek>
 - Teitler, P. (2015). *Lessen in orde in het MBO, handboek voor de onderwijspraktijk.*
<http://bit.ly/Teitler>
 - Online cursus 'Begin bij jezelf' van de Anne Frank stichting. Deze cursus is bedoeld voor docenten die meer willen weten over de werking van sociaalpsychologische mechanismen, zoals vooroordelen en discriminatie.
<http://bit.ly/begin-bij-jezelf>
 - Stichting school en veiligheid: <http://bit.ly/relatie-docent-student>
-

Onderwijsaandacht kritisch denken: visie en beleid

Met de aanpassing van het EKB wordt van mbo-scholen verwacht dat zij expliciet aandacht besteden aan kritische denkvaardigheden. Al voor de aanpassing van het EKB besteedden veel opleidingen bewust of onbewust aandacht aan kritische denkvaardigheden. Sommige scholen hadden daar al visie en beleid voor ontwikkeld. Andere scholen zullen dit gaan doen. Kritisch kunnen en willen denken is geen trucje dat studenten in één les kunnen aanleren. Als mbo-scholen visie en beleid ontwikkelen over onderwijs in kritisch denken, is het gemakkelijker om er systematisch en expliciet aandacht aan te besteden in de lessen.

Voorbeeld 1: Van klein naar groot

Bij ROC Midden Nederland heeft een docent van de opleiding Onderwijsassistent tijd en ruimte gekregen om een programma kritisch denken te ontwikkelen, buiten de bestaande vakken om. Deze docent heeft dit programma in het eerste jaar als pilot excellentievak uitgevoerd onder eerstejaars studenten. Op basis van de evaluatie wordt het programma doorontwikkeld en in het volgende jaar als keuzevak aangeboden voor alle studenten van de opleiding. Het enthousiasme van deze ene docent werkt aanstekelijk op collega's, die mee gaan denken. Het is de bedoeling dat het programma kritisch denken binnen drie jaar bij iedere opleiding aangeboden wordt en dat docenten geschoold zijn om dit programma te geven.

Voorbeeld 2: Visie op kritisch denken gebaseerd op onderwijsvisie

Het De Bono Expertisecentrum van het Koning Willem I College (KWIC) heeft zijn visie op kritisch denken op papier gezet en gekoppeld aan de onderwijsvisie van het KWIC. In de onderwijsvisie staan de Denkhoeden van Edward de Bono centraal: bij het vormen van een mening, voeren van een discussie of zoeken naar oplossing of keuze, zetten de deelnemers aan het gesprek steeds een andere kleur 'hoed' op. Elke kleur (zes in totaal) staat voor een ander type vragen en overwegingen:

- ▶ witte hoed: 'neutrale' houding, objectiviteit, verzamelen van feiten, cijfers en informatie;
 - ▶ rode hoed: emoties, intuïtie en uiten van gevoelens;
 - ▶ gele hoed: positief en constructief denken, voordelen en kansen verkennen;
 - ▶ zwarte hoed: negatief en pessimistisch, gericht op alles wat mogelijk verkeerd kan gaan, onjuist is of risico's inhoudt;
 - ▶ groene hoed: creatief denken, zoeken naar alternatieven, nieuwe ideeën, provocatie; niets is gek genoeg;
 - ▶ blauwe hoed: het denkproces overspannen, dirigent van het orkest, organiseert de vergaderingen, denkt over het denken, regelt opeenvolging van de denktaken.
- De typering van de hoeden helpt gespreksdeelnemers verschillende invalshoeken en perspectieven te herkennen en na te gaan of zij ook verschillende perspectieven meegenomen hebben.

De docenten burgerschap van het KWIC hebben deelgenomen aan een denksessie (met de Hoeden van De Bono als uitgangspunt) om te ontdekken welke mogelijkheden er zijn om kritisch denken vorm te geven in de klas. Door deze denksessie raken docenten betrokken bij het onderwerp en worden ze meegenomen in de toenemende onderwijsaandacht voor denkvaardigheden.

Voorbeeld 3: Alle docenten volgen scholingstraject

De onderwijsvisie van ROC Landstede Groep is onder andere gebaseerd op de theorie van Feuerstein: iedereen kan leren denken. De docenten passen de methodiek van Feuerstein toe in de lessen. Om het belang van deze methodiek te onderstrepen en deze goed te laten uitvoeren heeft Landstede ervoor gekozen om alle docenten te scholen in de methodiek van Feuerstein.

Voorbeeld 4: Gespreksvragen

Onderstaande gespreksvragen komen uit het achtergronddocument bij deze handreiking (te vinden op www.burgerschapmbo.nl). Deze vragen kunnen binnen het onderwijsteam of de mbo-school aan bod komen. Het doel is om gezamenlijk na te denken over de plek van kritisch denken in het onderwijs. Zie voor een toelichting op de begrippen het achtergronddocument.

1 Het belang van kritisch denken

- a Wat vind je van de stelling dat kritisch denken vandaag de dag relevanter is dan ooit?
- b Hoe veranderen de beroepen waarvoor wij onze studenten opleiden? Hoe hebben onze studenten kritische denkvaardigheden nodig om hiermee om te gaan?
- c Hoe verandert de maatschappij? Hoe hebben onze studenten kritische denkvaardigheden nodig om hiermee om te gaan?
- d In hoeverre hebben studenten kritische denkvaardigheden nodig voor hun persoonlijke vorming?
- e Hoe is de samenhang met andere 21ste-eeuwse vaardigheden? Denk bijvoorbeeld aan communicatie, probleemoplossend vermogen, creativiteit en metacognitie (zie ook het boekje *De toekomst begint vandaag: 21ste-eeuwse vaardigheden in het beroepsonderwijs*).

2 Het niveau van kritisch denken

- a Hoe ervaar je de motivatie tot kritisch denken in je klas?
- b Hoe ervaar je de vaardigheden tot kritisch denken in je klas?
- c Hebben de motivatie en vaardigheden invloed op elkaar?
- d Hoe zijn de niveauverschillen binnen en tussen klassen? Biedt dat kansen en/of obstakels?
- e Hoe is het pedagogisch-didactisch klimaat in de klas? Wordt het als veilig ervaren? Biedt het ruimte voor een gesprek over gevoelige thema's? En voor het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden?

3 Kritisch denken in het onderwijs

- a Op welke fasen van kritisch denken zet je zelf vooral in tijdens de les: Verzamelen, Beoordelen, Analyseren, Concluderen? (zie hiervoor ook bijlage A van het achtergronddocument)?
- b Hoe kun je studenten een kritische houding aanleren?
- c Hoe kijk je zelf aan tegen kritische denkvaardigheden? Zijn deze vaardigheden voornamelijk gericht op een specifiek domein of thema? Of zijn ze te generaliseren? Hoe heeft dit invloed op jouw lessen?
- d Op welke manier is theoretische kennis over kritische denkvaardigheden inzetbaar voor het mbo?
- e Op welke manier geef jij feedback op kritisch denken? Gebruik je hierbij de theorie?

Succesfactoren

Samen bespreken wat het team onder kritisch denken verstaat

Kritisch denken is een breed begrip, dat verschillend kan worden geïnterpreteerd. Een gemeenschappelijke visie op kritisch denken kan docententeams helpen vanuit dezelfde interpretatie met kritisch denken aan de slag te gaan en te bepalen welke aspecten van kritisch denken belangrijk zijn voor de specifieke groep studenten. Als docent kun je de vervolgstappen dan steeds toetsen aan de gezamenlijke uitgangspunten.

Docententeams kunnen ook nadenken over het gewenste gedrag en de gewenste houding van de studenten en of deze verschillen per doelgroep, leerroute (BOL/BBL) of niveau (Entree/2/3/4). De begripsbepaling en het achtergronddocument bij deze handreiking (met de gespreksvragen uit voorbeeld 4 hierboven) kunnen hierbij helpen. Hierna kan het team samen bepalen of er aanpassingen worden opgenomen in het eigen curriculum en zo ja, welke.

Samen bespreken wat het team al doet aan kritisch denken

Kritisch denken kan op vele plekken in het curriculum onderwijsaandacht krijgen. Wat is de huidige stand van zaken? Wat wil een team bereiken? Behalve bij Burger-schap kunnen kritische denkvaardigheden onderdeel zijn van LOB, taal, rekenen en de beroepscontext. Om dit te verkennen kan het onderwijsteam het huidige curriculum onder de loep nemen en aangeven waar kritisch denken al onderdeel is van onderwijsactiviteiten. Het scannen van het kwalificatiedossier op relevante kerntaken en werkprocessen kan hierbij tot nieuwe inzichten leiden. Denk aan beroepsgerichte vakken, zoals 'klinisch redeneren' bij de opleiding Verzorgende-IG, of 'optreden bij ongewenst gedrag' bij de opleiding Beveiliging. Maar ook aan Nederlands, waar studenten discussiëren of een betoog schrijven. De Slowscan 21ste-eeuwse vaardigheden kan helpen te achterhalen wat er op het gebied van kritisch denken al gebeurt in het onderwijs. Als docent kun je de opbrengst van deze scan naast de ontwikkelde visie op kritisch denken leggen en zo bepalen in hoeverre dit voldoet aan de visie.

Bepalen wie betrokken wordt bij onderwijs in kritisch denken

Opleidingsteams kunnen visie op en beleid over kritisch denken verschillend vormgeven in het onderwijs. Sommige teams kunnen dit zelf bepalen, andere mbo-scholen hebben beleid geformuleerd per organieke eenheid (bijvoorbeeld per sector) of schoolbreed. Stel daarom met elkaar vast welke functionarissen (docenten van het team, opleidingsmanager, beleidsmedewerker, eventueel teamoverstijgende Burgerschapsdocenten) betrokken worden bij het vormgeven van visie op en beleid over kritisch denken. De verdere implementatie van visie en beleid kan op een aantal manieren gebeuren:

- Eén of meer enthousiaste docenten gaan aan de slag met kritisch denken. Hun activiteiten zullen zich hopelijk als een olievlek verspreiden. Hierbij is het wenselijk dat het team de visie van deze kerngroep deelt, maar dit is niet noodzakelijk.
- Het opleidingsteam gaat gezamenlijk aan de slag om het kritisch denken vorm te geven in het curriculum. Hierbij is het noodzakelijk dat het team dezelfde visie op de rol van kritisch denken in het onderwijs heeft en uitdraagt.

- Het management stelt vast waar kritisch denken in het curriculum een plek krijgt en stuurt de docenten aan om dit uit te voeren. Hierbij is een door het team gedeelde visie wenselijk, maar niet noodzakelijk.

Mbo-scholen maken hierbij de keuze of ze docenten (al dan niet selectief) scholen om kritisch denken te onderwijzen en of ze onderwijs in kritisch denken meenemen in de lopende onderwijsvernieuwingen.

Bepalen wat het gezamenlijke kader versus individuele vrijheid van de docent is

Er bestaan veel mogelijkheden om kritisch denken in te bedden in het onderwijs. Dit varieert van een volledig uitgedacht onderwijsprogramma tot volledige vrijheid van de docent. Een team kan besluiten om alleen de focus op bepaalde aspecten van kritisch denken (wat?) af te stemmen, maar docenten kunnen ook bepalen op welke manieren deze aspecten onderwijsaandacht krijgen (hoe?). Scholen moeten het voordeel van een gezamenlijk begrippenkader en de mogelijkheid tot afstemming tussen onderwijsactiviteiten afwegen tegen het belang van de eigen stijl en autonomie van docenten. Deze overweging expliciteren kan helpen om een gezamenlijke lijn te bepalen. Daarmee kunnen mbo-scholen ook bepalen welke scholing of training nodig is en of het team daar zelf in kan voorzien of dat externe scholing gewenst is.

Zoals blijkt uit de voorbeelden uit eerdere handvatten, kan kritisch denken aandacht krijgen in de beroepscontext, burgerschapscontext en loopbaancontext. Sommige opleidingen hebben kritisch denken ingebed in het gehele curriculum, waarbij alle docenten er bewust aandacht aan besteden. Andere opleidingen kiezen er bewust voor om kritisch denken alleen een specifiek onderdeel van het vak Burgerschap te laten zijn. Weer andere opleidingen formuleren geen algemeen beleid en laten het aan de individuele docenten.

.....

Tips

- ▶ Voer het gesprek met collega's over het belang en de inhoud van kritisch denken (gebruik eventueel de gespreksvragen uit het achtergronddocument).
- ▶ Voer het gesprek over de aspecten van kritisch denken die het team voor de eigen doelgroep belangrijk vindt. Zo ontstaat een gezamenlijk begrippenkader.
- ▶ Scan het kwalificatiedossier op kerntaken en werkprocessen waar kritisch denken onderdeel van is.
- ▶ Scan het huidige curriculum op onderwijsactiviteiten waar kritisch denken onderdeel van is. Zo ontstaat zicht op de plekken waar kritisch denken al (soms impliciet) aandacht krijgt, en waar uitbreiding wenselijk is. Ook kunnen docenten activiteiten op elkaar afstemmen.
- ▶ Bespreek welke docenten gerichte professionalisering ondernemen en hoe zij deze kennis met het team delen.

.....

Meer lezen?

- Achtergronddocument over kritisch denken, te vinden op www.burgerschapmbo.nl.
- Aanpak vormgeven onderwijsvisie, te vinden op www.slo.nl

.....
Alle praktijkvoorbeelden in deze brochure zijn ook te vinden op de website van het Netwerk burgerschap in mbo: www.burgerschapmbo.nl

De overige praktijkvoorbeelden zijn te vinden op het extranet van de MBO Raad in de groep Netwerk burgerschap mbo. Medewerkers van mbo-scholen kunnen een inlog krijgen door een bericht te sturen naar: burgerschapmbo@mbodiensten.nl.
.....

Geraadpleegde bronnen

Baay, P. & Christoffels, I. (2016) *21ste-eeuwse vaardigheden in het mbo-curriculum: De Slowscan*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Beekman, E. & Baay, P. (2016) *Kritisch denken van mbo-niveau 2-studenten over sociaal-maatschappelijke thema's*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Boekhout, P. (2011). *Pedagogiek als tweede natuur. Over de noodzaak van een kwalitatief hoogwaardige pedagogische relatie tussen leraar en leerling in het beroepsonderwijs*.

Van der Burg, L. (1984). *Uittocht uit de illusie. Over het stimuleren van morele en religieuze ontwikkeling bij twaalf- tot zeventienjarigen in het godsdienstonderwijs* (diss.). Kampen, m.n. blz. 302 – 376.

Christoffels, I. & Baay, P. (2016). *De toekomst begint vandaag: 21ste-eeuwse vaardigheden in het beroepsonderwijs*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Koning, P. (2015). *Mediawijsheid in de klas*. School voor de Toekomst.

Krznicar, R. (2014). *Empathie, een revolutionair boek*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have.

Mahoney, B. (2015). *Inzicht in het niet-weten*.

Petit, R. & Verheijen, E. (2015). *Toegerust voor de toekomst: Aandacht voor kritische denkvaardigheden en sociaal-culturele denkvaardigheden in het mbo*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Van der Schans, H. (2015). *iDNA - duurzaam leren innoveren*. Uitgeverij Thema.

Teitler, P. (2015). *Lessen in orde in het MBO, handboek voor de onderwijspraktijk*.

Voor een uitgebreider overzicht van literatuur over kritische denkvaardigheden kunt u terecht op onze website www.burgerschapmbo.nl.

Colofon

Deze handreiking is geschreven in opdracht van de MBO Raad en uitgevoerd door ecbo en CINOP Advies. Meer informatie over de handreiking is te vinden op www.burgerschapmbo.nl. Hier zijn ook het achtergronddocument behorende bij deze handreiking en aanvullende voorbeelden te vinden.

Auteurs: Pieter Baay (ecbo), Alieke Hofland (ecbo), Anne de Groot (CINOP Advies) en Irma Romme (CINOP Advies)

Redactie en realisatie: Ravestein & Zwart

Vormgeving: Lauwers-C

Drukwerk: DPN

Oplage: 1.000

Oktober 2016

